

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
СРПСКИ ЈЕЗИК У СВЕТЛУ САВРЕМЕНИХ ЛИНГВИСТИЧКИХ ТЕОРИЈА
Књига 3

Марга Бјелетић

ВЕДЕ И НЕВЕДЕ
(Прилог проучавању семантике псл. **věd-*)

БЕОГРАД 2008

Марта Бјелетић

Институт за српски језик САНУ (Београд)

ВЕДЕ И НЕВЕДЕ (Прилог проучавању семантике псл. **věd-*)*

У раду се спроводи семантичка (у крајњој линији — етимолошка) анализа лексема окупљених око псл. корена **věd-*, кроз коју се указује на чињеницу да семантички паралелизам сродних лексичких гнезда представља релевантан фактор у етимолошким истраживањима.

Кључне речи: српски језик, словенски језици, прасловенски језик, етимологија, семантички паралелизам, етнолингвистика.

0. Прасловенски глагол **věděti* „знати“ (< ие. **uoid-*) развио је у српском и хрватском језику разгранату лексичку породицу, чији су чланови груписани углавном око две основе: инфинитивне **věd-* (в. Skok 3:574–575 s.v. *věm*; уп. и id. 17–18 s.v. *povijedati*) и партиципске **věst-* (в. id. 591–592 s.v. *vījest*).¹ Као што је познато, овај глагол стоји у најближем сродству са псл. **viděti* „видети“ (< ие. **ueid-*), који је у српском и хрватском језику такође формирао бројне изведенице (в. Skok 3:586–587 s.v. *vidjeti* (*se*)).²

0.1. Предмет овога рада тиче се семантике континуаната глагола **věděti* у српском и хрватском језику. Наиме, нови дијалекатски извори доносе низ занимљивих лексема које припадају овом гнезду, и то

* Овај чланак је резултат рада на пројекту 148004 „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“ који у целини финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Уп. и Bezljaj 4:304 s.v. *věst*, где се псл. **věšť* „оно што је знано“ тумачи као апстрактум од партиципа **věšť* „знан“.

² У српском и хрватском језику није увек могуће јасно разграничити континуанте псл. **věděti* и **viděti*. Скок помиње, нпр., облик *вѣднуѣи* „видети“ Ресава, Левац (Skok I.c.), уп. и несвршени глагол *вѣдеѣи* „видети“: Да ведем ко те то научи Јасеница (РСА). Облик *вѣднуѣи*, *вѣднѣм* среће се у многим крајевима Србије (тако РЈА); детаљније в. Реметић 1985:87–88.

пре свега облика изведених од основе **věst-*, у којима су реализована на први поглед врло разнородна значења: „доћи к себи, освестити се“, „полудети, помахнитати“, „изнемогла особа; утвара“, „урок, чини“ и „много, небројено“. Стога се у раду и полази од поменутих облика, а њихова семантичка припадност гнезду глагола **věděti* документује се синонимним облицима образованим од основе **věd-*, али и семантичким паралелама из гнезда глагола **viděti*. Тако се овим прилогом још једном указује на чињеницу да семантички паралелизам сродних, па чак и несродних лексичких гнезда може бити релевантан и респектабилан фактор у етимолошким истраживањима.³

1. Значење „доћи к себи, освестити се“ у оквиру разматраног гнезда потпуно је очекивано с обзиром на постојање именице *св(и)јесѿ* „Bewusstsein, mens“ (Вук; RJA), од које је образован глагол *свијесѿиѿи* „доводити кога к свести, памети“ (тако RJA), а затим, додавањем одговарајућих префикса, и облици *осв(и)јесѿиѿи се* „доћи к свести, к себи“ (Вук; RJA)⁴, *расв(и)јесѿиѿи (се)* „id.“ (RJA) итд. И именица без префикса *с-*, *вијесѿ*, такође има значење „свест“ (в. RJA).

1.1. У ЕРСЈ 1:53 s.v. *авијесѿиѿи се* изнети су бројни глаголски облици у којима је реализовано поменуто значење, уп. нпр. *авијесѿиѿи се* „уразумити се, освестити се“ БиХ, *авијесѿиѿи се* „доћи себи, освестити се“ Г. Цапарде, којима овом приликом придодајемо и *оавијесѿиѿи се* „освестити се, снаћи се, доћи себи“ поред *обавијесѿиѿи* „уразумити“ Ускоци (Станић). У одредници су наведене и именице *авијесѿ*, *-ѿи* f. „свест, присебност“ Сарајево, *авијесѿ* „id.“ Г. Цапарде, *авијес*, *-ѿи* „свест, памет“ Загарач. Глагол се тумачи као резултат декомпоновања облика **об-авѿѿиѿи* < **объ-вѿѿити* „упознати са вешћу“⁵, али се имплицира и друго могуће тумачење, уколико би *авијесѿ* било од *вавијесѿ*. Именицу *вавијесѿ* „Begriff, intellectus“: нема вавијести Барања (Вук) Скок изводи од *въвѿѿь* (Skok 3:591).⁶ Од именице је изведен глагол *вавијесѿиѿи се* заст. „зачудити се (дознавши нешто изненада)“ Буковица (РСА; RJA). С обзиром на семантику („осве-

³ Тема семантичког паралелизма у последње време заокупља пажњу Светлане Михајловне Толстој, уп. нпр. Толстая 2000, Толстая 2003 (*играть* и *гулять*), Толстая 2006, Толстая 2007 (**slěp-* и **glux-*); в. и Бјелетић 2007 (**perti* и **verti*).

⁴ Вук бележи и неповратан облик *осв(и)јесѿиѿи* кога „вратити коме свест“.

⁵ У ЭССЯ 31:26–27 нуди се нешто другачија реконструкција: **obvēstiti (se) / *obъvēstiti (se)*, при чему се од српско-хрватског материјала наводе само облици *оавијесѿиѿи (се)*, *обавѿѿиѿи се*, дијал. *авијесѿиѿи се* и чак. *обавѿѿиѿи*, без упућивања на одредницу ЕРСЈ.

⁶ РСА доноси и екавски облик *вавѿѿи* „појам, свест“.

стити се“ а не „обавестити“), а имајући у виду и горепоменути деривациони след: *свијестī* > *свијестийи*, сматрамо да би се и глагол *авијестийи* пре могао третирали као деноминал од *авијестī*.

1.2. РСА бележи следеће облике: *огавестийи се* „освестити се, доћи свести“: Сви попадамо и ћутимо ко мртви и после се огавестили Шумадија, *огавестийи се* „id.“ Д. Црнијево, Шабац, уп. и *оговестийи се* „освестити се, доћи к себи“: Шта је теби, човече, оговести се! Јабучје, срез Колубара (грађа РСА). У формалном погледу облику *о-го-вестийи* близак је облик *на-го-в(и)јестийи* „издалека и укратко напоменути“ (Вук) у којем је, према Скоку, „префикс растављен честицом *го* која је иста као у *него*“ (Skok 3:591–592).⁷ Глаголи се, међутим, разликују по томе што се *наговестийи* јавља и у облику без елемента *-го-*, уп. *нав(и)јестийи* „објавити, огласити, обзнанити, рећи, казати“, „најавити, наговестити“, „научити се (на нешто), навикнути се“ (РСА), док сличан облик за *оговестийи* није посведочен. Такође, није забележен ни облик без префикса *на-* или *о-*: **говестийи*. Уколико за сада, у недостатку бољег, прихватимо Скоково тумачење, нејасан остаје облик *о-га-вестийи* (евентуално би се могао третирали као фонетска варијанта првобитног *оговестийи*). Ипак, сви поменути облици захтевају детаљније проучавање.

1.3. Додатно светло на глагол *оговестийи се* могли би бацити следећи облици, забележени у Ускоцима: *оковијестийи се* рf., *око̀вје(с)нљи се* „доћи к свести, овестити се“, „почети брже расти, порастити“, „поправити се у здравственом погледу“, „опоравити се имовински, уздићи се материјално“, *ковјеснљи се / ковљеснљи се / ко̀вјенљи се* „мало се здравствено опоравити, особито после болести“: Мало се ковјеснуо иза оне болести — Ковјенуло ми се оно теле, па сад све у вревенду — Лежо е читав мљесец дана, а сад се ковјеснуо, „имовински се опоравити“: Ковљеснули су се, вљере ми, отка им се оно монче вратило из војске, *ковијеснуи* „опоравити се од болести, ојачати“, „избавити се из немаштине“ (Станић). Примарно значење ових облика, иако није за сваки од њих посведочено, свакако је значење „доћи к себи, овестити се“, одакле се легитимно развијају секундарна значења „опоравити се (здравствено, имовински)“, „порастити“ итд.

⁷ На другом месту Скок пореди глагол *наговијестийи* са придевом *разгов(и)јешан*, као и именицом *запов(и)јеш*, односно глаголом *запов(и)јешаи*, констатирујући да је у оба случаја префикс растављен партикулама *го*, *но* (Skok 3:590). Можда пре него о партикулама ту треба говорити о елементима заменичког порекла, детаљније в. М. Бјелетић, Још једном о с.-х. *запов(и)јешаи* (проблеми етимолошке праксе), *Studia etymologica Brunensia* 4 [у штампи].

1.3.1. Постојање свршеног глагола *вѣснути се*, -ем „освестити се“ Косово (Skok 3:591)⁸, уп. и *вѣснути се* „освестити се, прибрати се“: И опет се веснем и потхватим мало духа НПр Врчевић (РСА), наводи нас на закључак да горенаведени облици садрже експресивни префикс кододат на основу глагола *-вијестийи*, односно *вјеснути*.⁹ Скок објашњава глагол *-вијестийи*, *-вијестийи* као деноминал, тврдећи да се он јавља само са префиксима (Skok l.c.), иако је забележен и облик без префикса *вѣстийи* / *вијестийи* заст. „јављати, наговештавати“, као и *вијестийи* „учити, навикавати“: Не вијести ђецу на зелено воће, *вијестийи се*: Немојте се вијестити на оно што ви није здраво ЦГ (РСА). Скок, као што је речено, овамо сврстава и облик *веснути се*, али га помиње и s.v. *věsak*¹, уз остале хомонимне [?] облике, за које нема решење (в. Skok 3:578).

1.3.2. Ако је, дакле, облик *ковјеснути се* примаран, а не псеудо-јекавизам (глагол *веснути се* потврђен је само у облику са е, в. § 5.3.4.), могли бисмо претпоставити постојање свршеног глагола **vēst-ṇoti (se) > с.-х. в(ј)еснути се* (за упрошћавање *īn > ī* код глагола на -ṇ- в. Варбот 1984:140), образованог од несвршеног глагола **vēstiti*.

1.4. Иманентност значења „доћи к себи, освестити се“ корену **vĕd-* потврђују јсл. облици: мак. *оведи се* нар. поет. „id.“, слн. *ovĕditi se* „id.“ < псл. **obvĕděti (se)* (ЭССЯ 31:19), као и слн. *ovĕsti se, ovém se* „доћи к себи“ < псл. **obvĕsti (se)* (id. 25). Сумњајући у поузданост овог хапакса, аутори ЭССЯ ипак на основу њега реконструишу наведени атематски глагол, сродан са **obvĕdati (se)*, **obvĕděti (se)*. Глагол је, међутим, реалан, а образован је од *vĕdeti* „знати“ по аналогiji са *cvetati, cveteti : cvesti* (тако Bezlaј 4:288).

2. Значење „полудети, помахнитати“, такође и „луд, махнит“, „лудост, безумље“, заузима супротну позицију у односу на „доћи к себи, освестити се“, будући да се секундарно развија из значења „изгубити свест, оневестити се“ односно „несвестан“, „несвест“ (в. § 2.2.). Ово значење се реализује различитим комбинацијама префикса, уп. нпр. *занесв(и)јестийи (се)*, *несв(и)јестийи се*, *обесв(и)јестийи се*, *обнесв(и)јестийи (се)*, *онесв(и)јестийи*, такође и *обнесв(ј)еснути*, *онесв(ј)еснути* (РСА). Везу између значења „изгубити свест“ и „по-

⁸ „Веснути се ... у зап. Косову значи освестити се, вратити се себи, опаметити се: Што се не веснеш једанпут, е мајковићу, домаћин човек си“ (РСА).

⁹ За прелаз *vj > vь* у *ковјеснути* уп. *вљешийица*, *вљера*, *вљештар*, *вљешайи* итд. Ускоци (Станић). Облик *ковјенути* настао је упрошћавањем сугласничке групе *сн > н*.

лудети“ успоставља међукарика „доспети у полусвесно стање, омамити се, занети се, изгубити се“, која представља једно од значења глагола *обесвѣстѣиѣи / обесвијестѣиѣи се* (в. РСА).

2.1. У црногорским говорима забележен је глагол *извијестѣиѣи, извијестѣим* „полудети, изгубити памет, помахнитати“: Извијестила му сирому она жена — Шта то радиш, јеси ли извијестијо?, „пропасти, страдати“: Не би ти то, чоче, ноћас од мене урадијо да ми она ћеца извијесте Ускоци (Станић)¹⁰, „помахнитати“: Он је са памети извијестио, не зна шта ради Прошћење (Вујичић), *извијестѣиѣи се, извијестѣим се* „изгубити присебност, способност владања собом, довести се у стање престрављености“: Чамећи на овој самштини, извијестила сам се и опањила — Заноћила сам у овој вићерини сама, и да није било пашчета те се гласне, ја бик се извијестила Пива (Гаговић). Међу континуантама псл. **jъzvѣstiti*, којима припада и наш глагол, нема потврде са овим значењем (в. ЭССЯ 9:93), али му творбене и семантичке паралеле налазимо међу континуантама псл. **jъzumiti (se)* (id. 86–87), уп. нпр. с.-х. *изумѣиѣи се / изумѣиѣи се* „избезумити се, полудети“ (РСА).

2.2. Разматрано значење реализује се и у придеву *бѣзвјесѣи, -сѣи, -сѣио* „безуман, сулуд“: Луда ни манита у нас нема. Томе реку, да је звекнут, ... да је безвјест Буковица (РСА), који се своди на псл. **bezvѣstъ* (ЭССЯ 2:51), као и у именици *нѣсвијесѣи* „несвестица“, одатле „лудост, безумље“: Будаласту чељадету говоре на острву Рабу несвист, несмотрењак, фиг. и „бес, махнитост, помама“ (РЈА), која потиче од псл. **nesъvѣstъ*, реконструисаног искључиво на основу јужнословенских потврда (ЭССЯ 25:33). У ову групу би спадала и именица *ѧvѣс* у значењу „будала, лудак“ Ускоци (Станић), в. § 3.1.1.

2.3. И континуанте основе **vѣd-* развиле су иста значења, уп. *нѣсвид, -и f.* „махнитост“, *з нѣсвиди adv.* „махнито“ Истра (Ribarić). Скок наводи поменути именицу, која би се могла свести на псл. **ne-sъvѣdъ*, у одредници *vѣt*, напореда са придевом *наведен* „махнит“ Драшчићи у Истри (Skok 3:575). Овај придев се у сличном значењу јавља и у црногорским говорима, уп. *наведен* „луцкаст“: Ништа се на њега не љути, па он је мало наведен Пива (Гаговић)¹¹, „ћакнут, луцкаст, луд“ Ускоци (Станић)¹², „чудан, на своју руку“ Васојевићи (Стијовић).

2.3.1. Поставља се питање да ли овај придев заиста припада гнезду глагола **vѣdѣti*? Са једне стране, на то би указивали примери као

¹⁰ У Ускоцима глагол има и уобичајено значење „обавестити, јавити“.

¹¹ У Пиви придев има и значења: „накривљен, нагнут“, „намамаљен, преварен, навучен“.

¹² У Ускоцима придев има и значења: „нагнут, кос“, „преварен“.

што је стпољ. *nawiedzenie* „посета“ > „казна (од бога)“ > „лудило“ (ЭССЯ 23:222 s.v. **navědjenъje*)¹³ или укр. *навіділо його* „полудео је, изгубио главу“, дијал. *навідітися, -віджүся* „полудети“ (id. 221 s.v. **navěděti / *navěditi (se)*), са семантичким помаком „посетити“ > „казнити“ (в. id. 234 s.v. **navida / *navidь / *navidь*), при чему се казна може манифестовати и као лудило. И у оквиру гнезда глагола **viděti* развија се ово значење, уп. стукр. *нависный* „луд, ограничен, глуп, луцкаст“ (ЭССЯ 24:9 s.v. **navistъnъ(jь)*).

2.3.2. Са друге стране, већ сам екавски облик придева код икаваца и јакаваца, као и остала његова значења („накривљен, нагнут“ и „преварен“), указују на његову везу са глаголом *навєстїи* „усмерити, упутити; накренути, нагнути итд.“ < **navesti (se)* (ЭССЯ 23:217–220), уп. и блискозначни придев изведен од истог глагола *завєден* „неразуман, тупоглав“ Ускоци (Станић).

2.3.3. Не треба изгубити из вида ни чињеницу да се у народним представама лудило сматра последицом дејства злих чини, а глагол **navesti* у свом семантичком дијапазону има и таква значења, уп. рус. дијал. *навєстїи* „изазвати нешто помоћу враџбина“, блр. дијал. *навєсцї* „id.“ (ЭССЯ 23:219, 220).

3. Значење „изнемогла, слаба особа“ у овом контексту не може се раздвојити од значења „привиђење, утвара“, зато што се оба значења по правилу јављају паралелно и зато што се прво обично изводи из другог, уп. дефиницију значења речи *авјєштїеније* „врста привиђења“, „психички и физички руниран човек који подсећа на привиђење [овде и даље проред М. Б.]“ Златибор (Миловановић).

3.1. У црногорским говорима забележена је именица *вијес* m. [?] „привид, сенка“: О Стојана нема ништа, то је вијес о чоєка — У, кака је она црна Митра, то је вијес, од ње се нема шта укопати Пива (Гаговић). Ова именица се јавља и у изразима: *сама (је) вијєстї*, *само вијєстї*, *нишїиа без вијєстї* „веома слаба, изнурена особа која се једва одржава у животу“ Трешњево (РСА).

3.1.1. У ЕРСЈ 1:53 s.v. *авијєстї* наведени су бројни синоними разматране именице: *авијєстї*, *-стїи* f. „особа унакажена болешћу или патњом, авет“, *авијєс*, *-стїи* „утвара, привиђење“ Васојевићи, „изнемогла особа, слабостиња“ Прошћење, *авијєс* „слабо, немоћно чељаде или дете; будала, лудак“¹⁴ авет, утвара“ Ускоци, *авјєс* „врста привиђења“ Злати-

¹³ В. и ESJS 531–532 s.v. *navězdenije*.

¹⁴ Ово значење разматрано је у § 2.2.

бор, *ǎvēs*, *ǎvēsīti* „авет“ Шумадија.¹⁵ Облик је протумачен као контаминат од *avei* и *aviјестī* „свест“, уз упућивање на *aviјестīии се*.

3.2. Занимљиво је да се, аналогно пару *вијестī* : *авијестī*, и у оквиру континуаната основе **vǎd-* образује сличан творбено-семантички пар. Именици *вијестī* овде одговара именица *вјѣда* која се такође јавља у изразима, и то практично синонимним: *нема га ван вјѣда божја, није ван ка и вјѣда* „веома је мршав, слаб“: Кад се хоће да означи како је неко јако слаб, каже се — *нема га ван вјѣда божја*, тј. врло је слаб, управо провидан од слабости — Оно дијете попово што се о Петрову родило, није ван ка и вјѣда Банија (РСА).

3.2.1. Примарно значење именице *вјѣда* није „утвара, авет“, али је такође везано за сферу натприродних бића, уп. *веда* „неко шумско митолошко биће“ Бјеловар, *в(ј)ед m. / f., pl. в(ј)еди* „огромна бића у шумама Билогоре“, буг. *веда* „митолошко женско биће“, чеш. *věda* „вештица“, уп. и рус. *ведьма* „id.“ < псл. **věda* (поред **věďь?*) од **vǎdēti* „знати“ (в. ОС 13–14 s.v. *веда*).¹⁶ Забележен је и облик са негацијом *нѣведа f.* „несрећа, зла сила; надземалско, натприродно биће које наноси зло, несрећу“ у изразима типа *але и нѣведе* „зли и наопаки“ Пирот, Тимок, *нѣвед m., нѣведа f.* „зло, животиње које наносе зло (вук, змија и сл.)“ Пирот, уп. буг. дијал. (зап.) *але и неведе* „але и нешто непознато“ итд., *нѣвед m.* „зао дух у народном веровању“ < **ne-věda* „нешто непознато (зло, биће)“, од псл. **vǎdēti* „знати“ (в. ОС 58–59 s.v. *неведа*).¹⁷ Овамо свакако спада и *неведњак* „непознато, тајанствено, невидљиво биће“ Каменица код Ниша (Јовановић), уп. рус. дијал. *неведомый* „шумски дух“ (ЭССЯ 25:66 s.v. **nevědotъ(jь)*).

3.2.2. Именици *авијестī* могла би одговарати именица *ǎвед* „утвара, приказа, страшило“ Каменица код Ниша (Јовановић). Исти извор доноси низ изведеница: *ǎведан* „који има велики апетит, незасит“, *ǎведник* „човек који има велики апетит“, *ǎведница* „незасита жена“, које својим значењима показују да су претрпеле семантички утицај речи *ала* „халапљива, ненасита особа“ (уп. и ЕРСЈ 1:96–97 s.v. *ала*²).

¹⁵ Уп. и *ǎвијаз / ǎвијез* „приказа, страшило, утвара“: Он, јадо, не личи на живо биће, но на неку авијаз — Измршо, изјадно, па она авијаз дошла ко Срђевића кусов Пива (Гаговић). Именица је вероватно резултат контаминације облика *авијестī* и *авизаи* (о овом глаголу в. ЕРСЈ 1:52–53).

¹⁶ Уп. и слн. *vědec, -dca, vedovîn, -a* „зналац, познавалац“ поред „чаробњак, вештац“, *vedovina* „знање“ поред „приказа, утвара, авет“ (Bezljaj 4:288 s.v. *vědeti*), *vědomec* „искусан, mudar човек; гатар, врачар, предсказивач времена, чаробњак“, дијал. „неко митолошко биће које се претвара у разне животиње“, „митолошко биће које кињи људе“, „вукодлак, вампир“ < *vědotъ* „знајући, који много зна“ (id. 288–289 s.v. *vědomec*).

¹⁷ ЭССЯ 25:65–67 s.v. **nevěda* не наводи ове јсл. потврде.

Припадност облика *авед* гнезду глагола **věd-* поткрепљивао би облик *уведина* „наказа“: (У паклу су) ... ноћне страшне уведине Кавањин, само у једном примеру (RJA)¹⁸, уколико се овде ипак не ради о гласовној модификацији примарног *авеџ*.

3.2.3. Са друге стране, на значење речи *вједа* „слаба, мршава особа“ могао је утицати и глагол *ојовѣда се* „живети оскудно и тешко, живети испоснички и мученички“: Она се је сирота оповедала на оваја свет Тимок (Динић)¹⁹, уколико је оправдано смештен међу континуанте псл. **obpovědati* (тако ЭССЯ 29:5), али и сазвучан глагол *вѣдиши* „слабити, венути, копнети“ < псл. **vęděti* (в. Бјелетић 2005:191).

3.3. У гнезду глагола **viděti* развило се углавном значење „утвара, привиђење“,²⁰ а заступљено је у читавом низу облика, нпр. *вид* заст. (РСА), *ѣривид*, *ѣривиђење* такође и „врло мршава особа“ Ускоци (Станић), које није увек лако разлучити од облика који припадају гнезду глагола **věděti*. Тако нпр. ЭССЯ 25:79 сврстава чак. *нѣвид*, -и f. „невидљиви дух“ Брусје (Dulčići) под **nevidь*,²¹ иако би у питању могао бити икавски рефлекс од **nevěďь*, са секундарно преосмишљеним значењем према глаголу **viděti*, уп. *неведња̋к* „непознато, тајанствено, невидљиво биће“ (в. § 3.2.1).

3.3.1. Скок овамо убраја и именицу *ненавидник* „ђаво“ Водице (Skok 3:586 s.v. *vidjeti (se)*), чије је примарно значење вероватно једно из сфере негативних значења континуаната псл. **ne-na-vid-*, уп. *ненавидан* „завидљив, пакостан“ Пирот (Живковић), *ненавидан* „мрзак“ Лесковац (Митровић), *ненавидан* „прохтеван, халапљив, нескроман, незајажљив“ Дрвар (Јовичић) итд.²²

¹⁸ Кавањин иначе пише јекавско-ијекавском штокавштином, али је родом са Брача, а живео је у Сплиту, па је реч могао узети из неке екавске чакавштине.

¹⁹ Глагол има и значење „погоршати се за дужи период (о времену)“: Времиштево се оповедало па се не може ништа работи у поље (id.).

²⁰ У питању је митолошко биће, дух који на путу страши људе. Најчешћи локални називи су: *авеџ*, *видина*, *невидарац*, *ѣривид*, *ѣривиђење*, *ѣријава*, *ѣриказа*, *ѣричина*, *уѣвара* итд. Приказе се најчешће појављују у облику животиње или човека (жена у белом, човек у црном, човек без главе, људи с неким телесним манама). Њихово поље делатности је врло сужено. Оне, по правилу, ометају кретање људи у ноћно време, одвлаче их с пута, покушавају да их одведу далеко од насељеног места (СлМит 447–448 s.v. *ѣриказа*).

²¹ Аутори су у праву утолико што је невидљивост једна од основних карактеристика оностраног света и свих његових представника. Невидљивост истовремено показује ограниченост човековог физичког вида, неспособног да види „други“ свет, који постоји паралелно са овоземаљским (в. СлДрев 3:388 s.v. *невидимый*).

²² Трубачов указује на чињеницу да лексика физичких недостатака понекад служи као основа фигуративног означавања моралних недостатака, нпр. „слепоћа“ > „мржња“, „завист“ (Трубачев 2004:564–565).

3.3.2. У контексту уочених парова *вијестѝ* : *авијестѝ* и *в(ј)ед(а)* : *авед*,²³ формални и семантички парњак с.-х. именице *вид* „привиђење, утвара“ била би укр. дијал. именица *јвида* „ђаво“ поред рус. дијал. *јвидь* „змија која живи у тундрама“²⁴ < **avida*?, **avidь*? (ЭССЯ 1:94).²⁵ Трубачов предлаже два могућа тумачења: или је у питању префиксална сложеница **a-vid-* (у вези са **viděti*), или сложеница **avi-vid-* „онај који се да̄ видети на јави“, чија је прва компонента у вези са **aviti* (l.c.). Ипак, ма колико паралелизам парова *вијестѝ* : *авијестѝ*, *в(ј)ед(а)* : *авед* и *вид* : *јвид(а)* био примамљив, он је вероватно само последица различитих фонетских и морфолошких промена које су претрпели облици *авијестѝ*, *авед* и *јвид(а)*.

4. Овде ћемо направити дигресију и са савременог дијалекатског материјала прећи на историјске континуанте основе **věst-*, будући да је у њима реализовано значење „урок, чини“ које, на изваначан начин, подупире тумачење облика *веда*, чеш. *věda*, рус. *ведьма* итд. Ипак, да би се ово значење објаснило, мора се посегнути за етнолингвистичким фактима.

4.1. Именица *вијестѝ* f., поред значења „глас“, „знање“ и „свест, савест“, у прошлости је имала и значење „чарање, чини, урок“: Они, ки прокурају (тј. набављају) висти, или чини, да соб’ства, ка су в матр’монији, да се не љубе 1469, Који вјерују вражамь, чаремь, вијестемь, морамь, вјешницамь, виламь, вукодлакомь 1520 (RJA). Слична је ситуација и са придевом *вијестѝан*, *вијесна* „свестан, упућен, знајући“, који је некада имао и значење „учаран, уречен“: Водили ме бисна и висна од намастира до намастира, и не могло ми се лика најти Сењ 1608 (RJA).

4.1.1. Способност чарања, бацања чини и урицања приписује се категорији тзв. „з н а ј у њ и х љ у д и“ тј. људи који поседују неко „н а д з н а њ е“, уп. рус. *ведьма*, *ведунья*, *знахарка*, буг. *знајница* (в. СлМит 77–78 s.v. *вешница*). Жена која влада „з н а њ е м“ (текстова и ритуала) не може да умре не предавши га својој наследници (в. СлДрев 2:239 s.v. *заговори*). Тако постаје јасно да се значење „урок, чини“ у оквиру гнезда глагола **věděti* секундарно развило из значења „знати“, „знање“²⁶.

²³ Њима можемо прикључити и пар *вѣшѝња* „болешћу или патњом исцеђена и унакажена особа“ : *авѣшѝња* „утвара“ (ЕРСЈ 1:50–52 s.v. *авѣш*).

²⁴ За значење уп. *лѣвед* m., *лѣведа* f. „животиње које носе зло (вук, з м и ј а и сл.)“.

²⁵ Ова два облика доводе се у везу и са именицом *авѣш* (в. ЕРСЈ 1:52).

²⁶ Уп. заст. именицу *ведење*: Да јест веденије васакому човеку, пред ким изиде сије писаније Махине у ЦГ, 1673 (RJA).

4.2. И у оквиру гнезда глагола **viděti* налазимо исто значење, уп. *vid* само у изразу *йогане види* „зле, урокљиве очи“, „врачарије, чини“ (РСА). Ово значење свакако стоји у вези са веровањем о урокљивим очима, тј. способношћу да се погледом нанесе штета (рус. *сглаз*), па је тако један од многобројних назива урока и *завидности* (в. СлМит 551–553 s.v. *урок*). Занимљиво је и то да се интерпретација псл. глагола **obviděti* (*se*) заснива управо на народним представама о уроку, тј. наношењу штете погледом (в. ЭССЯ 31:50).

5. Значење „много, небројено“ такође стоји у вези са „знати“.

5.1. Та веза се јасно види у прилогу *бѡг-вѣс* „у великој мери, много, премного“ Пива, који је настао из окамењеног цсл. *богъ вѣсѣтъ* „Бог зна“, уп. израз *божна колико* „много“ (в. ОС 12). Од основе **vĕst-* образована је и именица *нѣсвијесѣтъ* „голема множина, тушта“ < псл. **nesъvĕstь*, као и струс. придев *несвѣстный* „неизмеран, огроман“ < псл. **nesъvĕstьnъ* (*jb*) (ЭССЯ 25:33).

5.2. И међу континуантима основе **vĕd-* развија се исто значење, уп. стсл. *несъвѣда* „numerus infinitus“, струс. *несъвѣда* „тушта и тма, грдно мноштво“, *несъвѣдыи* „безбројан, небројен“ (id. 32–33 s.v. **nesъvĕda*). У RJA 8:92 констатује се да се из значења „оно што се не зна“ или „онај који се не зна“ лако могло развити значење „голема множина, неизбројан тј. чему се не зна прави број (тако је велик)“.

5.3. Поред прилога *бѡг-вѣс*, у Ускоцима је забележен и израз *бѡг вѣсак ђстѣавијо* „много“: Има траве бог весак оставијо (Станић). У ОС I.с. с правом се констатује да је *весак* у вези са именицом *весак*, деми-нутивом од *вес* „глас, реч“, што потврђује и прилог *вѣсак* „много, невиђено, небројено“: Ту има да се ради весак! — Има у њега весак ливаде, не би је покосила моба о тридес друга — Помолило се весак народа на Киљаш Ускоци (Станић). Овде се заправо ради о употреби именице *вѣсак*, -ска т. „жагор, галама, вика, врисак, рика“²⁷ у прилошкој функцији, уп. *звѣк* т. „звучан глас, звоњава, звекет“, одатле *звѣк adv.* „врло много“: Има иг звек божи — Било е звек некаке живине — Поели су звек све Ускоци (Станић).

5.3.1. Скок посвећује овој речи посебну одредницу (додуше, без икаквог решења), у којој се наводи именица *вѣсак / вѣсак* „глас који се чује из далека, а не разабера се“ (Вук), одатле глагол *вѣснуйи*, -нѣм „јавнути се“ Лица, и израз *нема вѣска / изгубио вѣсак* „који је на самр-

²⁷ У Ускоцима реч има и значење „смејурија, разуздан смех“, уп. и *вѣсак* „вика, вервела“ Прошћење (Вујичић), „века, вечане, козји глас; глас“ Пива (Гаговић).

ти“ Срем, Бачка, Футог (Skok 3:578 s.v. *vêsak*¹). Као што је већ речено, он овде помиње и Елезовићев глагол *вѣснуи се* „освестити се“, као и још два значења истог глагола које Вук доноси из ЦГ: „осветити се коме“, „маћи се“, констатујући да није јасно како се ова три значења односе према првом, тј. „јавнути се“, ако је уопште глагол у сва четири значења истога порекла.

5.3.2. Овом приликом оставићемо по страни остала значења глагола *веснуи се*²⁸ и покушати да појаснимо прво. Глагол је посведочен и у неповратном облику, уп. *вѣснуиши*, *-нѣм* „јавнути се, гласнути се“: У Тршићу ма шта ноћу да весне ... одмах се крсте (РСА), али је чешћи повратан облик *вѣснуиши се* „id.“: И кад би легла, и кад би заспала — довољно беше да се дете весне па да се пробуди Веселиновић, Лика (РСА), Дробњачка се туда весну стража (РЈА). Забележен је и несвршен облик *вѣскаиши се* „јављати се“ Љештанско (усмено М. Тешић), такође „врзмати се“: Ти ћеш остати овде и вескаћеш се око своје куће Веселиновић, Сад се ту у дворишту вескаше Мачва (РСА).

5.3.3. И у буг. дијалектима постоји сличан глагол, семантички близак нашем *вѣскаиши се* „врзмати се“, уп. *вѣскам се*, *вѣснувам се*, *вѣсна се* „појављивати се (ретко и накратко), промицати, показивати се, појављивати се накратко“ (без убикације), који се изводи од *вѣсткам се*, у вези са *вест* (БЕР 1:137). За буг. глагол уп. и рус. дијал. *обвѣстѣться* „појавити се“, који је смештен међу континуанте псл. **obvēstiti (se) / *obvĕstiti (se)* (ЭССЯ 31:26). У истој одредници, међутим, наводе се и блр. дијал. *абвѣсѣѣца* „одазвати се“, *абвѣсѣца* „одазвати се, јавити се“, који би били семантички пандани српско-хрватском глаголу.

5.3.4. У контексту наведеног словенског материјала, и глагол *вѣснуиши се* могао би се сврстати међу континуанте псл. основе *vĕst-*. Проблем представља то што се код њега јавља искључиво *e* и на терену где би јат дао *je* или *u*. Сличан је проблем са именицом *вѣс* т. заст. „јека, одјек“ (РЈА; РСА), потврђеном код три босанска писца из XVII и XVIII века, уп. нпр.: И ово рекши како мртва паде на земљу, ни се од ње

²⁸ Уп. „маћи се, кренути се, мрднути“: Мјесто макнути се каже се и шенути собом, веснути се Кушар, Чим би се он куд било веснуо, она би га дочекала Веселиновић, ЦГ (РСА), „кренути, поћи, скобити се с ким“ ЦГ, Ако се веснеш овуа, јави ми се — Ако се веснеш ш њиме, реци му, нек не иде жив кући Лика (РЈА), „осветити се (коме)“ ЦГ (РСА), „обрадовати се“: Веснути се, у Бугарићу значи обрадовати се Косово (РСА), такође *вѣснуиши*, *-нѣм* „постати весео у припитом стању“: Трокнуо е двије-три, па мало веснуо, „мало се орасположити, разведрити“: Стрико бљеше мало боље, па мало чисто веснуо Васојевићи (СТИЈОВИЋ), *вѣсне се* (у *свѣи*) 3. sg. „отићи далеко у свет, изгубити се за дуже време“ Пирот (Златковић).

чујући глас ни вес Дивковић (RJA),²⁹ која се може схватити као рефлекс псл. **věstь* са отпадањем завршног *-ī* у номинативу-акузативу и променом рода, уп. горе *viјes* т. „привид, сенка“ (§. 3.1.), али и ту бисмо имали екавски рефлекс јата на јекавско-икавском терену. Такав наддијалекатски екавизам представља израз *бѣг-вѣс* и сл. (в. § 5.1.) на терену Црне Горе, где се он објашњава екавским изговором црквено-словенског језика српске редакције (в. ОС 12). Можда је тим путем и цсл. реч *вѣсть* ушла у народне говоре у лику *вес*.

Литература

- БЕР** — *Български етимологичен речник*, София 1971—.
- Бјелетић 2005** — М. Бјелетић: Прилог проучавању словенских лексичких паралела (с.-х. *чавѣдајти* и укр. *чав'јдѣти*), *Студиј з ономастики та етимології* 2005, Київ, 190–195.
- Бјелетић 2007** — М. Бјелетић: С.-х. *ни ѿри*, *ни вири* „не расте, не успева“: формално-семантички паралелизам глаголских гнезда као пут ка етимологији, *Словенска етимологија данас*, Београд, 27–40.
- Варбот 1984** — Ж. Ж. Варбот: *Праславянская морфология, словообразование и этимология*, Москва.
- Вујичић** — М. Вујичић: *Рјечник говора Проиђења (код Мојковца)*, Подгорица 1995.
- Вук** — В. Стефановић–Карацић: *Српски рјечник*, Београд 1898³.
- Гаговић** — С. Гаговић: Из лексике Пиве (село Безује), СДЗБ 51/2004, 1–313.
- Динић** — Ј. Динић: Речник тимочког говора, СДЗБ 34/1988, 7–335.
- ЕРСЈ** — *Етимолошки речник српског језика*, Београд 2003—.
- ЭССЯ** — *Этимологический словарь славянских языков*, Москва 1974—.
- Живковић** — Н. Живковић: *Речник ѿројског говора*, Пирот 1987.
- Златковић** — Д. Златковић: Фразеологија омаловажавања у пиротском говору, СДЗБ 36/1990, 423–740.
- Јовановић** — В. Јовановић: Речник села Каменице код Ниша, СДЗБ 51/2004, 313–688.
- Јовичић** — М. Јовичић: *Крајишки рјечник, особенице уначке (уз стогодишњицу ѿрајања имена Дрвара)*, Београд 2003.
- Миловановић** — Е. Миловановић: Прилог познавању лексике Златибора, *Прилози проучавању језика* 19, Нови Сад 1983, 13–70.
- Митровић** — Б. Митровић: *Речник лесковачког говора*, Лесковац 1984.

²⁹ Нема других потврда из живог говора. Вук, тумачећи *вѣсак* као хипокористик од *вес*, узгред напомиње да се та реч можда негде и говори. Свакако ју је из Вуковог Рјечника узео Д. Станојевић, који је више пута употребљава у свом препеву Дантеове „Божанствене комедије“: Тада ће из смрти свака да се буди, / Да чује грмљаву страшнога веса — Склони се там' иза хриде, / Да овдје о теби не буде веса — Ми даље ходисмо чувши му весе (РСА).

- ОС** — Етимолошки одсек Института за српски језик, *Огледна свеска*, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 15, Београд 1998.
- Реметић 1985** — С. Реметић: Говори централне Шумадије, СДЗБ 31.
- РСА** — *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд 1959—.
- СДЗБ** — *Српски дијалектолошки зборник*, Београд.
- СлДрев** — *Славянские древности*. Этнолингвистический словарь, под. ред. Н. И. Толстого, Москва 1995—.
- СлМит** — *Словенска митологија*. Енциклопедијски речник, ред. С. М. Толстој, Ј. Раденковић, Београд 2001.
- Станић** — М. Станић: *Ускочки речник* 1–2, Београд 1990–1991.
- СТИЈОВИЋ** — Р. Стијовић: Из лексике Васојевића, СДЗБ 36/1990, 121–380.
- Толстая 2000** — С. М. Толстая: *Играть и гулять*: семантический параллелизм, *Этимология 1997–1999*, Москва, 164–171.
- Толстая 2003** — С. М. Толстая: Семантическая реконструкция и проблема синонимии в праславянской лексике. *Славянское языкознание*. XIII Международный съезд славистов. Доклады российской делегации, Москва, 549–563.
- Толстая 2006** — С. М. Толстая: Многозначность и синонимия в общеславянской перспективе, *Јужнословенски филолог* LXII, Београд, 17–29.
- Толстая 2007** — С. М. Толстая: Почему слепой не видит? (к этимологии слав. *slěp-), *Словенска етимологија данас*, Београд, 409–419.
- Трубачев 2004** — О. Н. Трубачев: Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд, *Вестник РГНФ* 1997/2, 116–121 (цитирано према: О. Н. Трубачев: *Труды по этимологии. Слово. История. Культура*. Том 1, Москва 2004, 564).
- Bezljaj** — F. Bezljaj: *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Ljubljana 1977—.
- Dulčići** — J. Dulčić, P. Dulčić: Rječnik bruškoga govora, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7/2, Zagreb 1985, 381–747.
- ESJS** — *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, Praha 1989—.
- Ribarić** — J. Ribarić: Razmještaj južnoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri, СДЗБ 9/1940, 1–207.
- RJA** — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–XXIII, Zagreb 1880–1976.
- Skok** — P. Skok: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–IV, Zagreb 1971–1974.

Марта Белетич

ВЕДЕ И НЕВЕДЕ

(К изучению семантики прасл. **věd-*)

Резюме

В настоящей статье анализируется семантика продолжений прасл. глагола **věděti* «знать» в сербском и хорватском языках, с учетом (пра)славянских соответствий. Исходится из форм, образованных от причастной основы **věst-*, которым присущи следующие значения: «прийти в себя, опомниться», «сойти с ума, прийти в бешенство», «изнеможенный человек; привидение», «сглаз; чары, колдовство» и «много, бесчисленно». Их принадлежность к гнезду рассматриваемого глагола документируется синонимическими формами, образованными от инфинитивной основы **věd-* и семантическими параллелями, принадлежащими к гнезду этимологически родственного глагола **viděti* «видеть».